

Bilal DELİSER (*)

KUR'AN'DA ZAMAN İLE İLGİLİ KAVRAMLAR

Bu çalışmada, Kur'an'da geçen zamanla ilgili kavramların tespit ve tahlili yapılmıştır. Bu kavramlar belli bir tasnifle sunulurken, aynı zamanda lügatler ve tefsirlerin de yardımıyla hem bu kavramların, hem de ilgili ayetlerdeki zaman ifadelerinin anlaşılmasına yönelik bir katkı sunmak amaçlanmıştır. Konumuzla ilgili kavramlar, “mutlak zaman”, “muayyen zaman”, “hem mutlak hem de muayyen zaman”ı ifade eden kavramlar olmak üzere üç temel katagoriye ayrılarak incelenmiştir. Kur'an'a göre, bizzat zamanın ne olduğundan daha çok zaman içinde yapılan eylemler önemlidir. Bununla birlikte Kur'anın, zaman ne olduğunu düşünme konusunda herhangi bir yasağının olduğu söylenemez. İnsanlar bu kavramlar hakkında düşünmüşler ve düşünmeye ve araştırmaya da devam edeceklerdir. Kur'an'ın zamanla ilgili kavramları üzerinde düşünmek diğer bilim dallarıyla irtibatlandırarak yeni anlamlar üretmek bilim insanlarının sorumluluk alanına girmektedir.

anahtar kelimeler

Dehr, asr, yıl, ay, gün, gece, gündüz.

abstract

The Concepts Concerning 'Time' in The Holy Qur'an

In this study, the concepts concerning 'time' in the Holy Qur'an have been identified. The concepts are explained later with help lexicons and interpretations. At the same time in this way is intended to contribute to the

understanding of verses expressions of the time. The concepts concerning 'time' in the Holy Qur'an will be examined in tree main categories, particularly "absolute time" and "certain time" and "both absolute time and certain time" . The concepts in tree categories will be analysed separately. According the Holy Qur'an, What is important point is deed in time not the time itself and not the abstract time but the practical value of time is highlighted. The Holy Qur'an doesn't prohibit thinking, investigating and interpreting regarding time. There are different views about the concepts concerning absolute time, and interpretations and views about such concepts will continue to be explained. As a matter of fact, some scholars describe the concept 'al-dahr' as time while some others dissent from this opinion. Scientist are responsible for meditating on the concepts of Holy Qur'an about time, reaching new meaning and using them in different fields by connecting them to other scientific branches.

keywords

al-dehr, asr, year, month, day, night, daytime

Giriş

Zaman, insânoğlunun merak ettiği en temel kavramlardan biridir. Bu anlamda zamanın var olup olmadığı, varsa nasıl oluştuğu, bir başlangıcının olup olmadığı, mutlak mı izafi mi olduğu, zamanın mekanla ve hareketle, evrenin yaratılışıyla ilişkisi, daima tartışılmalıdır. Hareket olmasa zaman olur mu? Zaman hareketten bağımsız mıdır? Madde ve olaylardan bağımsız bir zaman var mı? Zamanın dışta varlık ve gerçekliği var mıdır? Zihnimizde oluşturduğumuz bir şey midir zaman? Zihnin bir yanılgısı ve hayal ürünü müdür? Bu tür sorular aslında zaman kavramının çerçevesini bir anlamda belirleyen sorulardır.

Zaman, insânoğlunun zihnini sürekli meşgul etmiş ve içinden çıkılmaz soruların ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Zaman üzerinde yapılan incelemeler, kaçınılmaz bir sonun/kıyametin varlığına işaret ederken, varlığa anlam kazandıran bu kavram, her disiplinin kendi terminolojisi çerçevesinde tartışılmalıdır.¹

Kur'an'da "zaman" kelimesinin geçmiyor oluşu dikkat çekici bir noktadır. Ancak, Kur'an zaman kavramı ve onun hayattaki tezahürlerine ilişkin çok farklı kelimeler kullanmıştır. Zaman hakkında Kur'an hitabının farklı kavramlar ve kelimeler kullanması, sadece Kur'an'ın hitap tarzının ana karakteristiğini değil, aynı zamanda bu vakianın tabiatını da yansıtır. Zamanla ilgili olarak Kur'an, sadece zamanın özü ve orijini hakkındaki sorulara atıfta bulunmaz. Kur'an-ı Kerim farklı zaman türlerine işaret eder. İnsan için önemli olması nedeniyle muayyen zaman türlerine daha fazla atıfta bulunur. Bu zaman türü, ibadetlerin eda edilmesi, insânın asıl görevinin yerine getirilmesi, işlerini sürdürebilmesi, insân

toplumlarının organizasyon ve fonksiyonlarının gerçekleştirilebilmesi için çok önemlidir. Zaman nedir? sorusuna, Kur'an'dan net bir cevap bulma zor olsa bile, bu konuyu araştırmada herhengi bir yasağın olduğu söylememiz. Bu çalışma böyle bir soruya cevap aramak iddiasında değildir. Çalışmamız, Kur'an'ı Kerim'de zamanla ilgili kelimelerin tespit ve tahliline yönelik olduğu için felsefi anlamda zaman tartışmalarına girilmeyecektir. Bir anlamda zamanla ilgili kelimelerin bir envanteri çıkarılacaktır.

Kur'an'da zaman kavramını ifade eden pek çok kelime yer almaktadır. Tespit ettiğimiz kavramlar mutlak, muayyen, hem mutlak hem de muayyen zamanı ifade eden kavramlar olmak üzere üç temel kategoriye ayrılarak incelenmiştir.

“Mutlak zaman” mefhumunu, başlangıcı ve sonu belli olmayan, dolayısıyla tahdid edilemeyen zaman kavramları için kullanıyoruz. “Mutlak zaman” uzun veya kısa olabilir, ancak “gece” ve “gündüz” kelimeleri gibi zihnimizde hemen oluşan bir “zaman” dilimini çağrıştırmaz. Pratik hayatta kullandığımız zaman kavramların üstünde bir anlama sahip olan bu kavramları “mutlak zaman” olarak ifâdelendirdik.

“Muayyen zaman” mefhumunu, mutlak zamanın sınırlı bölümlerini, başlangıç ve sonu belli olan dilimlerini ifâde eden kavramlar için kullandık. Bu zamanla ifâde edilen kavramlar mutlak zamanla alâkalı olmakla beraber muayyen ve sınırlı olup, içerikleri daha açık ve anlaşılabilir kavramlardır. Biz bu çalışmada Kur'an'da geçen zamanla ilgili kavramları tespit edip bir tasnifle sunarken, aynı zamanda lügatler ve tefsirlerinde yardımıyla hem bu kavramların, hem de ilgili ayetlerdeki zaman ifadelerinin anlaşılmasına bir katkı sunmayı amaçladık.

A. Mutlak Zamanı İfade Eden Kavramlar

Dehr:

Râgıb-el İsfehânî (ö.502/1108)'nin beyânına göre “ed-dehr” âlemin var oluşunun başlangıcından sonuna kadar olan müddetin ismi” dir.² “İnsan (henüz) anılır bir şey değilken (yaratılmamışken) üzerinden uzumca bir zaman(dehr) geçti.”³ âyetteki dehr bu anlamdadır. Uzun zaman müddetini ifâde etmek için de dehr kelimesi kullanılmıştır. Zaman bunun hilâfıdır. Çünkü az süreye de çok süreye de zaman denir.⁴ İbn Manzûr (ö.711/1311) ve Âsım Efendi (ö.1236/1820) dehrî, kesintisi olmayan uzun müddet, dünya hayatının süresi olarak tanımlamışlardır.⁵ Dehr, ya masdar ya isim olur. Masdar olduğu zaman, “kahretmek, yenmek ve istila etmek”⁶ manasına gelir. İsim olduğu vakit ise esas manası; “bütün zaman yani bütün kâinâtın baştan sona kadar akıp geçmesi sürecidir” ki; bu özellikle lâm-ı tarif ile “ed-dehr” şeklinde diğerinden ayrılır. “Ed-dehr” ise kâinâtın tüm akış sürecinin ifâdesi olduğundan zaman dehr'in makamlarından

olarak düşünülür.⁷ Bu anlamda “zaman” dehr’in az veya çok bütün parçalarında da kullanıldığından daha umumi dolayısıyla “dehr” zamandan daha hususidir.⁸

Dehr kavramı, Kur’ân-ı Kerim’de Câsiye sûresi ve Dehr/İnsan sûresinde geçer. “Dediler ki: Hayat ancak bu dünyada yaşadığımızdır. Ölürüz ve yaşarız. Bizi ancak dehr helak eder. Bu hususta onların hiçbir bilgisi de yoktur. Onlar sadece zanna göre hüküm veriyorlar.”⁹ “İnsan (henüz) anılır bir şey değilken (yaratılmamışken) üzerinden uzumca bir zaman(dehr) geçti.”¹⁰

Dehr kavramı, hadis-i şeriflerde de farklı rivâyetlerle zikredilmektedir. Dehr ile ilgili şu hadisler zikredilebilir: “Allâh: Ademoğlu dehre sövüyor, hâlbuki dehr benim. Gece ve gündüz benim elimdedir.”¹¹ “Allâh teâlâ buyurdu ki: Ademoğlu dehre söverek beni cezalandırır. Hâlbuki ben dehrim. Her emir benim elimdedir. Geceyi gündüzü ben idare ederim.”¹² “Dehre sövmeyin, dehr Allâhtır.”¹³ “Allâh, Ademoğlu bana eza ediyor, vay dehrin musîbetine! diyor. Sizden biriniz “Vay dehrin musîbetine! demesin. Çünkü dehr benim, gecesini gündüzünü döndürürüm dilediğim zaman ikisini de tutarım, buyurdu.”¹⁴

El-Aynî(ö.855/1451), Umdetü’l-Kârî fi Şerh-i Buhârî adlı eserinde “Ademoğlu dehre sövüyor, hâlbuki dehr benim, gece ve gündüz benim elimdedir”¹⁵ hadisine şu açıklamaları getirmektedir: Cahiliyye Arapları, başa gelen, bela ve musîbetleri gece ve gündüzden ibaret olan zamana izâfe ediyorlardı.¹⁶ Onlar bu konuda iki gruba ayrılmışlardı. Birincisi; gece ve gündüzden ibaret olan “zaman” dan başka bir şey bilmeyen Allâh’a inanmayan grup. Bunlar; kötülükleri zamanın yaptığına itikat ederek zamana nispet eden, onu da tedbir eden, düzenleyenin Allah olduğunu anlayamayanlardı. İşte bu grup Allâh’ın Câsiye âyetinde “bizi zamandan başkası helâk etmiyor” diye anlattığı Dehriyyûn fırkasıdır. İkinci grup ise, Allâh’ı tanıyan, kötülükleri dehre, zamana izâfe etmekten sakınan gruptur. Bunlar dehre sebbedyorlar (sövüyorlar) ve onu kınıyorlardı. Onlardan biri şöyle diyebiliyordu. “Vay dehrin belalarına”, Rasûlullah bunların sözünü iptal ederek “Sizden biri dehre sövmesin, çünkü Allâh dehrin kendisidir” diye buyurmuşlardır.¹⁷ Hadiste geçen “ben dehrim” ifâdesi ben dehrin sahibi ve yaratanyım anlamında tefsir edilmiştir. Çünkü olayların faili zaman değil Allâh’tır.¹⁸ Bu nedenle dehre sövmek Allâh’a sövmek sayılmıştır. Burada Şâri’nin dehr ile muradı dehrin sahibi ve mutasârrıfı olduğuna, konumuzla ilgili hadislerdeki “Her emir benim elimdedir. Geceyi gündüzü ben idare ederim” cümlesi açıklıkla delalet etmektedir.¹⁹

Asr:

“Asr” kelimesi, lügatte isim olarak, dehr/sürekli zaman, gece ve gündüz, tan yeri ağarmasından güneş doğuncaya kadar olan zaman, zevâl ile akşam veya

akşam ile yatsı arası, ikinci vakti, insân topluluğu, aşîret anlamlarına gelmektedir.²⁰ Asr kelimesinden türeyen bir mastar olarak, “hapsetmek, yasaklamak, sıkıp suyunu çıkarmak” anlamlarına gelir.²¹ Lisânü'l- Arab'ta asr kelimesi aynı'nın değişik harekelenmesiyle “asr, isr, usr” sürekli zaman anlamına gelen “dehr” olarak ifâde edilmiştir. Bu kelime, Kur'an'ı Kerim'de asr suresinde zikredilmiştir.²² Allâh bu sûrede “zaman”a yemin etmiştir.²³ Dilbilimciler ve müfessirler, asr maddesini açıklarken “dehr” kelimesini kullanmışlardır. Her iki kelime de zaman anlamına gelmektedir. Meselâ “Câe fülânün lakin lem yeci'liasrin” denilir ki; “geldi ama vaktinde (zamanında) gelmedi” anlamındadır.²⁴ Lisânü'l-Arab'ta, asr kelimesi ve bunun türevleri şu anlamlarda kullanılmıştır: Asr, hayatın son kısmıdır. Dehr anlamındadır, gündüzün saatlerinden her hangi bir saattir. El-asran; gece ve gündüz, sabah namazı ve ikinci namazı, el-mûsîrât; yağmur yüklü sıkışmış bulutlar; el-i'sâr; içinde toz ve dumanı da bulunduran şiddetli rüzgâr; el-i'tisâr; kişinin kendi taksimi olmaksızın malının elinden çıkması, yönelmek ve sığınmak anlamına geldiği gibi, yemeğin insanın boğazında kalması ve onun su ile giderilmesi anlamına da gelir.²⁵ Her hâlükarda “asr” kelimesi zamanı ifâde etmekle birlikte fiil olarak, bir şeyi sıkma, sıkıp suyunu çıkarma, yani haps ve sıkışma anlamını içermektedir. Bu nedenle sıkılmış bir şeyin artığına “usâra” sıkıldığı zaman akıcı bir hâl alan meyva sularına “asîr” üzüm , susam vb. şeylerin sıkıldığı yere, ma'sara, üzüm vb. şeyleri sıkmaya yarayan alete “ mi'sâr” denir.²⁶ Konumuzla ilgili âyetlere baktığımızda aynı anlamları görebilmek mümkündür. “Sonra içinde bir ateş bulunan bir bora (i'sâr) isâbet etsin de o bahçe yanıversin.”²⁷ “Ben rüyamda, kendimi şarap yapmak için üzüm sıkarken(e'sîru) gördüm.”²⁸ “Sonra bunun ardından da bir yıl gelecek ki, o yılda insânlara (Allah tarafından) yardım olunacak ve o yılda (meyvesuyu ve yağ) sıkacaklar (ya' sırûn)”.²⁹ “Sıkışıp yoğunlaşmış bulutlardan (mu'sîrât) bol bol yağmur indirdik.”³⁰

“Asr”a yemin olsunki, insân muhakkak ziyandadır”.³¹ Müfessirler “asr” kelimesine; ikinci namazı, ikinci vakti, dehr ve zaman, özellikle Muhammed (s.a.v.)'in asrı, âhir zaman, manalarını vermişler ve asra edilen yeminin ehemmiyetine dikkat çekmişlerdir.³² Hiç şüphesiz birçok manaya gelmekte olan asr kelimesini tek manaya irca etmek çok güçtür. Çeşitli manalara gelebilen müşterek bir lafız olduğu için, diğer tüm manalara da hamledilmesi sahih olabileceğinden “asr” denilen herşey manasıyla tümüne hamletmek en doğrusudur. Fakat müfessirlerin ekserisi “asr”a zaman anlamı vermişlerdir. Ancak asr kelimesi ile dehr kelimesi arasında şöyle bir farktan söz edilebilir: Dehr, kesintisi olmayan, âlemin yaratılışıyla başlayan ve sonuna kadar geçecek olan zamanı ifâde ederken, “asr” kesinti kabul edebilen ve dehr'in alt basamaklarından, dünyaya yansıyan kısımlarından bir cüz olarak yorumlanabilir.

Vakt:

Râgıp'ın ve Âsım Efendi'nin beyânlarına göre "vakt" bir iş için belirlenen zamanın sonudur."³³ Bu nedenle vakit kelimesi ancak belirli zamanlar için kullanılır. "Vakkattü leke" denildiği zaman "Sana vakit ayırdım" anlamında kullanılır.³⁴ Bu nedenle vakt, "zamandan bir miktardır ve zaman ayırdığın her şeydir"³⁵ diye tarif olunmuştur.

"Vakt" kavramı mutlak anlamda kullanılmakla beraber "dehr" ve "asr"a göre daha müşahhas ve daha sınırlı bir zaman anlamı içeren bir kavramdır. Vereceğimiz âyetlerden anlaşılacağı gibi mutlak olan belirli bir vakti ifâde eder. Kur'ân-ı Kerim'de onüç yerde zikri geçen bu kelimenin geçtiği bazı âyetler şunlardır: "Peygamberlere ümmetleri hakkında şahidlik vakitleri bildirildiği zaman..."³⁶ "Allah da, "O hâlde, sen vakti (yalnızca benim tarafımdan) bilinen güne (kıyamete) kadar mühlet verilenlerdensin dedi."³⁷ "Belli bir günün belli vaktinde mutlaka toplanacaklardır!"³⁸ Âyeti Kerimlerde görüldüğü gibi vakit bir iş için ayrılan belirli bir zamanı ifâde etmektedir. Verilen sözün ve yapılacak işin o vakitte yapılmasının gerektiğini gösterir. Zikredilen vakitler Allâh indinde belirlenen bir iş için veya söz için konulmuş vakitlerdir.

Hîn:

Kur'ân-ı Kerim'de otuzdört yerde geçen bu kelime, bir şeyin elde edilmesi ve meydana gelme vakti anlamına gelipmanaca müphem bir lafızdır, ancak kendisine izafe edilen bir şey ile özel bir anlam kazanır.³⁹ Hîn kelimesine müfessirler pek çok anlam vermişlerdir. Bunlardan bazıları şunlardır: Zaman diliminin en azı, üç gün, bir yıl, onüç yıl, kıyâmet günü, İbn Abbas(ö.68/687)'a göre, altı ay, sabah ve akşam, Hz Ali(ö.40/661)'ye göre bir yıl, bazılarına göre de meçhul bir vakittir."⁴⁰ İbn Arabî(ö.543/1148)'ye göre "hîn" zaman zarfıdır, mübhem bir lafızdır, tahsise imkân yoktur, bu kelime hakkındaki tefsirleri tayin etmek de mümkün değildir."⁴¹ Bu kelime âyetlerde, müphem zaman⁴² ecel, müddet, süre⁴³ sünnetullah; sürekli takip edilen, olagelen şey⁴⁴ sâat; zaman dilimi⁴⁵ mutlak zaman⁴⁶ anlamlarında kullanılmaktadır.

Netice itibariyle "hîn" kavramı bağlandığı şeye ve bulunduğu yere göre tefsir olunmaktadır. Zamandan bir cüzdür. İster kısa ister uzun olsun bütün zamanlar için kullanılan müphem bir lafızdır.⁴⁷

Hukb:

Zaman ifade eden kelimelerden biri de "Hukb" kelimesidir. Cemîsi "hıkâb" veya "ahkâb" gelir. "Hıkbe" seksen yıl olarak ifade edilmiştir. Rağıb'a göre doğru olanı "hıkbe" ve "hukb" kelimelerinin mübhem olan uzun müddet anlamına kullanılmasıdır.⁴⁸ Hukb, art arda olma manasını da içerek asır ve karn kelimeleri

gibi peşpeşe gelen birçok seneyi kapsayan bir devir demektir ki “seksen küsür yıl” olarak yaygın bir anlam kazanmıştır.⁴⁹ Ayrıca bu kelimeye, dünya senesiyle bin yıl, kırk yıl, 70 bin yıl, her biri bin yıl olan âhiret günü; senesi üç yüz altmış gün olmak üzere, seksen yıl anlamını verenler de olmuştur.⁵⁰ Bu kavram Kur'ân-ı Kerim'de iki yerde geçmektedir.

“Ben iki denizin birleştiği yere varıncaya kadar durmayıp gideceğim.Yahut (maksadıma erişinceye dek) uzun zamanlar geçireceğim(hükuben).”⁵¹ “Sonsuz devirler boyunca(ahkaben)orada kalacaklar.”⁵²

“Hukb” sonu olan bir müddeti ifâde ettiği için buradan cehennem azabının sona ereceğini anlamak isteyenler de olmuştur. Müfessirlerden bazılarının göre, bu kelime ard arda gelme manası bulunduğu ve az bir müddetin de ard arda gelmesi hâlinde sonsuza kadar gidebileceği cihetle “ahkab”; devirlerce, sonsuza kadar anlamına gelir. Çünkü “hukb”un sonu olan bir sûreyi ifâde etmesinden çoğul olan “ahkab”ın da sonlu olması gerekmez.⁵³

Karn:

Karn kelimesi, Kur'an'da doğrudan zaman ifade eden kelimelerden değildir. Ancak içerdiği şe iki anlamdan dolayı zaman kavramı ile ilişkilendirilmiştir. Biri, herhangi bir zaman dilimine bir süreye yakın olan ümmet, bir zaman ahâlisi olan sosyal toplum ki bu anlam Hz. Peygamberin, “Ümmetlerin en hayırlısı benim zamanımdaki (karnî) ümmetimdir.”⁵⁴ hadîs-i bu manadadır⁵⁵. Bu anlamda bir zaman dilimi içerisinde birbirine yakın kavim ve topluluğa karn denir⁵⁶. Bu kelime sivrilme ve yaklaşma manasına da gelmektedir. Bu yaklaşma fertlerin birbirine yaklaşması veya peygamber, âlim, reis gibi büyük şahsiyetlere yaklaşma olarak düşünülür.⁵⁷Karn kavramının diğer anlamı ise, zaman müddetinin kendisine denir ki; asır gibi çoğunlukla yüz sene takdir edilmiştir.⁵⁸ Kur'ân-ı Kerimde tekil ve çoğul olarak yirmi âyette zikredilmiştir.

“Kendilerinden önce nice nesilleri(el-kurûn) imha ettiğimizi görmediler mi? Biz onlara, size vermediğimiz imkânları vermiş, gökten üstlerine bol bol yağmur göndermiş, ayaklarının altından ırmaklar akıtmıştık.Fakat günahlarından ötürü onları imha ettik ve onların peşinden başka bir nesil(el-karn) yarattık.”⁵⁹ Bu ve benzeri âyetlerde nesilden, bir çağda yaşayan nesillerin helâk edilmesinden yerine yeni nesillerin getirilmesinden bahsedilmektedir. Bütün bu olup bitmeler, hep zaman içerisinde belirli bir zaman diliminde gerçekleşmektedir.

Lemhu'l-Besâr:

“Lemhu'l besar” ifâdesi lemhu ve besar kelimelerinden oluşmuş bir terkiptir. Kur'ân-ı Kerimde iki yerde zikredilir. Lemh; şimşegın çakması gibi parlaklığı ve gâyet açık bir şekilde görmeyi ifâde eder. “Kelemin bi'l-besar”, acele bir ba-

kışı,⁶⁰ göz açıp yumma, gibi kısa bir zamanı ifâde eder. Kur'an'da bu ifâdenin kullanması bundan daha az bir zaman diliminin olmayışı veya en az bir zamanı ifâde ettiği içindir.⁶¹ "Bütün göklerin ve yerin gaybını bilmek de Allah'a mahsustur! Kıyametin gerçekleşmesi ise, başka değil, ancak göz açıp kapama(lemhu'l besar) yahut daha da kısa bir anda olup biter.." ⁶² "Ve bizim emrimiz (başka değil) birdir, bir göz kırpması gibi(kelemin bi'l-besar) süratlidir."⁶³Birinci âyette kıyâmetin yakınlığı veya gerçekleşme anı konu edilmekte, bunun göz kırpması yahut ondan daha da kısa bir zaman dilimi içerisinde gerçekleşebileceği ifâde edilmektedir.

El-Ebed :

"Ebed", parçalara ayrılmayan devam eden zaman sürecidir.⁶⁴ Bu yönüyle "dehr"e benzetmektedir. "Ebed" kelimesi insân için kullanıldığında geleceğe doğru takdir edilen sonsuz zamanlarda varlığın sürekliliğini ifâde eder.⁶⁵ "Ezel" ise ; maziye doğru takdir edilen sonsuz zamanlarda varlığın devam etmesine denir.⁶⁶ Ezel kelimesi Kur'ân-ı Kerim'de ve hadislerde geçmemektedir.

Kur'ân-ı kerimde yirmisekiz yerde geçen "ebed" kavramı çoğunlukla "hâlidîn" kavramı ile birlikte ve ondan sonra kullanılmıştır⁶⁷. "Fakat iman edip güzel ve makbul işler yapanları ise, ebedî kalmak üzere içinden ırmaklar akan cennetlere yerleştireceğiz."⁶⁸"Kim Allah'a ve Resûlüne karşı gelirse, şüphesiz onlar için, içinde ebedî kalacakları cehennem ateşi vardır."⁶⁹

Ebed kelimesi, bazı ayetlerde mutlak sonsuzluğa değil de, yer aldığı ayetin konusu itibarıyla göreceli bir sonsuzluğa işaret eder ve Türkçede "asla" hiçbir zaman" "ebediyen" diye ifade edilebilecek bir anlamı verir.

"O Mescid-i Dırar'da asla/hiç bir zaman/ebediyen(ebeden) namaz kılma!"⁷⁰

"Onlardan ölen hiçbirine asla(ebeden) namaz kılma ve kabrinin başında durma. Çünkü onlar Allah'ı ve Resûlünü inkâr ettiler ve fasık olarak öldüler."⁷¹

Huld:

Huld, bir yerde hiç çıkmayacak şekilde sürekli kalmayı ifade etmektedir.⁷² Bir yerde uzun süre kalmak zamanla ilgili bir durum olduğu için bu kelime de zamanla ilgili kelimeler arasında değerlendirilmiştir. Ayrıca huld, bir şeyin bulunduğu hâl üzere kalıp bozulmaya ait durumlardan uzak olmasıdır. Değişme ve bozulmanın yavaş olduğu veya olmadığı her şeyi Araplar Huld kavramı ile ifâde etmişlerdir. "El-hulûd fi'l cenneh" -cennette ebedî kalmak- ise cennette eşyanın herhangi bir değişmeye uğramaksızın bozulmadan kalmasından dolayıdır.⁷³"İman edip

güzel amel (ve hareket)lerde bulunanlar(a gelince); onlar da cennetin arkadaşlarıdır, onlar orada ebedî kalacaklardır(halidûn).⁷⁴ “O küfredenler, âyetlerimizi yalan sayanlar (yok mu?) onlar ateşin (cehennemin) arkadaşlarıdır. Onlar orada bir daha çıkmamak üzere kalıcıdır(halidûn).⁷⁵ “Huld” kelimesi, Kur'an-ı Kerim'de değişik şekillerde seksenyedi yerde geçmektedir.

Sermed:

Sermed, “devamlı ve sürekli olma, zail olmama” durumudur.⁷⁶ Gündüz ve geceden herhangi birinin zamanının sürekli ve devamlı olması.⁷⁷ Sermed kelimesi, Kur'an-ı Kerim' de iki âyette ard arda zikredilmiştir. Âyetlere bakıldığında mutlak ve değişmeyen zamanı ifâde eden bir kavram olduğu anlaşılır. “De ki: Eğer Allâh üzerinizde geceyi ta kıyâmete kadar fasılasız devam ettirirse (sermeden) Allâh'tan başka size bir ziya getirecek Tanrı kimdir? Bana haber verin. Hâlâ dinlemeyecek misiniz?”⁷⁸ “De ki: Eğer Allâh üzerinizde gündüzü kıyâmet gününe dek mütemediyen devam ettirirse (sermeden) içinde dinleneceğiniz bir geceyi Allâh'tan başka getirecek kimdir? Bana haber verin. Hâlâ görmeyecek misiniz?”⁷⁹

Ecel:

Ölümlle vaktin son bulmasına ecel denilmektedir.⁸⁰ Rağıb'ın beyanına göre ecel, bir şey için belirlenmiş tayin edilmiş süredir. “Ve kad ecceltühu” denildiği zaman bu ifade “ona süre tanıdım” anlamında kullanılır.⁸¹Sözlükte, geleceğe ait olmak üzere “belirlenmiş zaman, muayyen bir müddetin sonu” anlamına gelen ecel, bu temel anlamdan hareketle iddet süresi⁸² ve borcun vadesi⁸³ hayat süresinin sonu, kafirlerin helak edilmesinden evvel kendilerine tanınan müddet anlamında kullanılmaktadır. Kur'an-ı Kerim'de ellidört yerde zikredilen ecel kavramı ile, bazı âyetlerde ay, güneş ve diğer gezegenlerin düzenli hareketlerinin süresinin belirlenmiş olduğu ifade edilirken,⁸⁴ bir kısım âyetlerde göklerin yerin ve ikisi arasındakilerin tâbi olduğu kozmik düzenin bozulacağı bir vaktin olduğunu hatırlatılır.⁸⁵ Ecele ilgili âyetlerde Allah'ın her insân için bir yaşama süresi ve ölüm vakti belirlediği ifade edilmiş,⁸⁶ kendilerine uzun ömür verilenlerin de ömrü kısaltılanların da mutlaka bir kitapta yazılı olduğu bildirilmiştir.⁸⁷ İlahî buyruklara uyanların tayin edilmiş ölüm vaktine kadar güzel bir şekilde yaşatılacakları müjdelenirken⁸⁸ zalimlerin de ecelleri gelinceye kadar cezalandırılmayacağı, ancak zamanı gelince bir anlık öne alış veya erteleme yapılmayacağı belirtilmiştir.⁸⁹ Bazı insânların hayatlarının ihtiyarlamadan önce sona erdiği, bazı kişilerin ise kendileri için belirlenen süreye kadar yaşadığı anlatılmıştır.⁹⁰ Ayrıca fertler gibi toplumların da ecelleri bulunduğu ve yıkılış zamanı gelince bunun bir 'an' bile öne alınmayacağı gibi geriye bırakılmayacağı da haber verilmiştir.⁹¹ Bu ifadelerden anlaşıldığı kadarıyla ecel, daha çok bir sürenin sonunu ifade etmek için kul-

lanıldığı anlaşılmaktadır. Ecel kavramı Kur'an'daki kullanışlarına benzer şekilde hadislerde de yer almaktadır.⁹²

El-Ân :

El-ân, zaman zarfıdır. İnsanın içinde bulunduğu zamana delalet eder. Yani işin ve sözün gerçekleştiği anda olmayı zorunlu kılar.⁹³ Ân zamanın en küçük parçası anlamına da gelmektedir.⁹⁴ Âyetlere bakıldığında “ân”ın, şimdi şu anda yani insânın içinde bulunduğu zaman dilimine delalet ettiği açıkça anlaşılmaktadır. “Onlar: «İşte şimdi(el-ân) gerçeği tam anlayacağımız tarzda bildirdin dediler.”⁹⁵ “Yoksa makbul tövbe, kötülükleri yapıp edip de sonra kendilerinden birine ölüm gelip çattığında: “İşte ben şimdi(el-ân) tövbe ettim.” diyenlerin tövbesi değil. Kâfir olarak ölen kimselerin tövbesi de değil...⁹⁶ “Ân” kelimesi sekiz âyette “el- ân” şeklinde zikredilmiştir. “Ânâe'l- ley” gece sâatleri (vakitleri) demek olup terkip şeklinde üç ayette zikredilir.⁹⁷

B. Muayyen Zamanı İfade Eden Kavramlar

Yıl: (Sene, âm, havl, hıcc)

Kur'an-ı Kerim'de yıl anlamına gelen “sene” lafzı onyedi, “âm” lafzı yedi, “havl” iki, “hıcc” ise bir kere zikredilir.⁹⁸ Yıl, kamerî ve şemsî olmak üzere başlıca iki kısma ayrılır. Bunlardan şemsî yıl, yerkürenin Güneş çevresinde tam dolanım yapması için geçen zamandır.Yerküre kendi eksenini etrafında dönmekle beraber yörüngesinde belli bir noktadan başlayıp tekrar aynı noktaya gelmesi için geçtiği bu süreye bir yıl denir. Kamerî yıl ise, Ay'ın Güneş'e nazaran muhtelif şekillerde bulunmasından ibarettir.⁹⁹

Ay (Şehr):

Kur'an'ı Kerim'de, ay anlamında şehr kelimesi kullanılmıştır. “Şehr” kelimesi Şöhretten mastardır. Bir şeyi açığa çıkarmak ve izâh etmektir. Türkçe'de yaygın olarak kullanılan “teşhir etti” sözü, “açığa çıkardı, izâh etti” anlamında kullanılmaktadır. Tırnak kesintisi şeklinde olan her şeye ve şöhretinden dolayı yeni ay'a bu ad verilir. “Kamer” manasında gök cismi olan umumi ay da bu adla anılır. Senenin oniki bölümünden olan otuz güne de “Şehr” ismi verilmektedir.¹⁰⁰ Astronomi dilinde “ay” denilince otuz günlük zaman dilimi anlaşılır. Ay kelimesi gök cismine işeret eden “kamer”olarak yirmiyedi, günlere işaretle “şehr” olarak yirmibir âyette konu edilir.¹⁰¹

Kur'an'ı Kerim'de Gündüz İle İlgili Kelimeler:

Nehâr:Gündüz anlamına gelir. Kur'an-ı Kerim'de elli yedi âyette zikredilmektedir.¹⁰² Gündüzle ilgili diğer kavramları şöyle sıralayabiliriz: Subh: Sabah vakti

anlamına gelir. Sekiz kere zikredilir.¹⁰³ Hîne tusbihûn: Kur'an'ı Kerim'de bir yerde geçer. Sabah olunca, sabaha erişilince anlamına gelir.¹⁰⁴ El-Guduv;-el-Gadât: Tan yerinin ağırmasından güneş doğuncaya kadar olan zaman anlamındadır.Yedi yerde zikredilir.¹⁰⁵ El-Fecr: Tan yerinin ağarması, sabah vaktidir. Altı yerde geçer.¹⁰⁶ Bükra: Gündüzün evvelki yanı, sabahın erken sâatleri anlamına gelir. Yedi âyette zikredilir.¹⁰⁷ Ed-Duhâ: Kuşluk vakti anlamında altı âyette konu edilir.¹⁰⁸ Felak: Tan yeri anlamında, bir âyette geçer.¹⁰⁹El-Cum'a:Cuma günü demektir, bir âyette zikredilir.¹¹⁰ Sebt: Cumartesi anlamına gelen sebt yedi yerde zikredilir.¹¹¹ Tarefeyn-nehâr: Gündüzün iki tarafı anlamında kullanılır. Etrafü'n –nehâr: Gündüzün tarafları (iki tarafı) anlamına gelmektedir. Her iki kelime de birer ayette geçmektedir.¹¹²Ayette gündüzün iki tarafı ile kastedilen şey; Güneş'in tepe noktasına gelmesinden önceki ve sonraki zaman dilimleridir. Dulukuş-Şems: Güneşin batıya meyletmesidir. Bir âyette adı geçer.¹¹³

Kur'an-ı Kerim'de Gece İle İlgili Kelimeler:

Leyl: Gece anlamına gelen "leyl" kelimesi doksan iki âyette geçmektedir. Gece ile ilgili diğer kavramlar şunlardır: El-işâ-el-aşıyy: Akşam vakti demek olup on üç âyette zikredilir.¹¹⁴ El-asîl: Akşam vakti anlamına gelir dört yerde tekil, üç yerde cemîsi olan âsâl şeklinde gelmek suretiyle yedi kere geçer.¹¹⁵ Ânâü'l-leyl: Gece sâatleri (vakitleri) dir. Üç yerde zikredilir.¹¹⁶ Gurûbuş-Şems: Güneşin batması anlamındadır, iki âyette zikri geçer.¹¹⁷ Gâsık: Şiddetli karanlık anlamına gelir. Sadece Felak sûresinde zikredilir.¹¹⁸ Ğasaki'l-Leyl: Gecenin ilk karanlığı anlamındadır, sadece İsrâ sûresinde zikredilir.¹¹⁹ Hîne tumsûn: Akşam olunca, akşama girince, anlamına gelir. Sadece Rum sûresinde zikredilir.¹²⁰ Geceyi ifade eden diğer lafızlarla birlikte hesap ettiğimizde yüz yirmi rakamına ulaşırız. Bu rakam bize Kur'an-ı Kerim'de gündüze nazaran gecenin daha çok zikredildiğini göstermektedir.¹²¹ Kur'an-ı Kerim'de gece, insanların istirahat edip dinlenebileceği bir zaman dilimi olarak yaratıldığı belirtilirken, gündüzün çalışma, maişet temini ve kazanma için daha uygun olduğu hatırlatılır."¹²²

C. Hem Mutlak hem de Muayyen Zamanı İfade Eden Kavramlar Sâat:

Sâat, zamanın bölümlerinden bir bölümdür. Kur'an-ı Kerim'de marife olarak kullanıldığı her yerde istisnasız dünyanın son bulacağı anı, kıyâmet vaktini ifâde eder.¹²³ Kur'an-ı Kerim'de kırk yerde kıyâmet manasında kullanılmış, sekiz yerde ise sınırlı müddet ve zamanın bir parçası olarak geçmiştir.

"Sâat (kıyâmet) yaklaştı. Ay (ikiye) ayrıldı. " Bu ayetteSâat, kıyamet anlamındadır. Sâat kıyâmetin gâlip isimlerindedir. Ona sâat denilmesi ya ansızın

vuku bulacağından, ya hesabının çabukluğundan, yahut uzunluğu Allâh'a göre bir sâat kadar olduğundandır.¹²⁴

“...Onlar hakkında azap gelmesi için acele etme! Onlar, tehdit edildikleri azabı gördükleri gün, dünyada gündüzün, sadece bir sâatinden daha fazla kalmadıklarını düşüneceklerdir.”¹²⁵ Âyeti kerimesi ise sınırlı müddet ve zaman parçası anlamında kullanılmıştır.

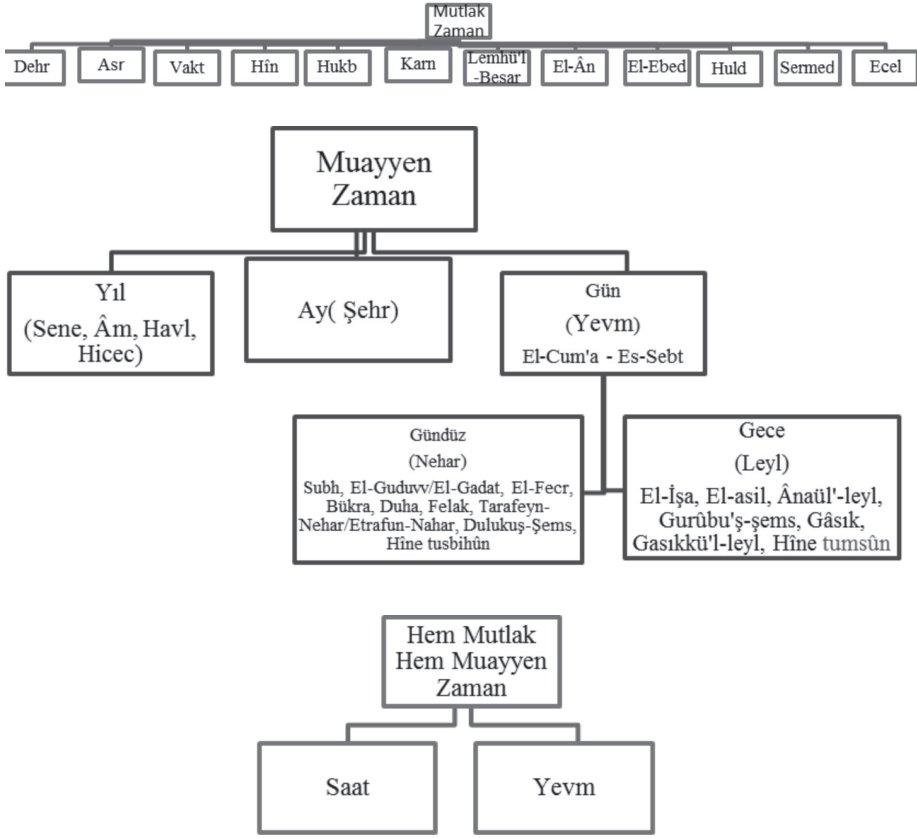
Yevm(gün):

Dünyanın kendi eksenini çevresinde bir kere dönmesiyle geçen ve yirmidört sâate bölünen zaman süresine astronomi dilinde “gün” denir.¹²⁶ Yeryüzünün herhangi bir yerinde güneşin doğumundan başlayarak batışına kadar geçen zamana her millet kendi ifâdesiyle “gündüz” ve güneşin batışından başlayarak yine doğuşuna kadar geçen zamana da “gece” denmektedir. Arapça’daki “yevm” Türkçe karşılığıyla “gün” kelimesi gece ve gündüzü karşılamak için kullanılır. Günün başlangıç noktası kullanılan takvim sistemine göre değişiklik arzeder. Güneş günü söz konusu olursa gün, gece yarısından başlar. Gece oniki sıfır kabul edilir, diğer onikiye kadar gün yarı olur, öğlenin onikisinden diğer oniki(gecenin onikisi)ye kadar 24 sâat tamamlanmış olur.

İslâma göre gün, gecenin girmesinden, yani güneşin batmasından sonraki günün güneşinin batmasına kadar geçen zamandan ibarettir. Bu şu anlama gekmektedir: İslam’da gün geceyle başlatılıp gündüz ona tabi kılınmaktadır. Bu durumda gece gündüzden öncedir. Kamerin seyrine göre ayların başlangıcı ayın görülmesiyle başlar ki, o gece birinci gece, ertesi günde birinci gündüz ve her ikisi ayın ilk günü olur. Şer’i gündüz ise şöyledir: Fecri sâdıktan başlayıp güneşin batışına kadar geçmiş olan zamandır. Yoksa güneşin doğuşundan batışına kadar olan “örfi” gün değildir. Gece ise, güneşin batışından fecr-i sâdıkın doğuşuna kadar geçen süredir.¹²⁷

Kur’ân-ı Kerim’de gün (yevm) kelimesi, tekil, çoğul, mârife ve nekre olarak toplam 474 kere zikredilir. Fakat zikri geçen âyetlerdeki “gün”, değişik anlamları olmakla birlikte, dünya “gün”ünden daha çok âhîret günü anlamında, ahîret zamanını veya dönemini ifade etmek için mutlak zaman olarak kullanılmıştır. Tarihte herhangi bir gün veya olaya atıfta bulunulurken kullanılan gün kelimesi, meayyen veya mukayyed gün anlamında kullanılmıştır.¹²⁸ Gün kelimesinin çoğulu olan eyyam kelimesi ise geçtiği çoğu yerde muayyen zaman birimi olarak ifade edilmiştir.¹²⁹

Makalemizde geçen tüm kavramları şema halinde aşağıdaki şekilde özetleyebiliriz.

Sonuç

Bizi tespitlerimize göre, Kur'an-ı Kerim'de mutlak zamanı ifade eden on üç değişik kelime kullanılmıştır. Bu kelimeler toplam olarak ikiyüzdosandokuz defa zikredilmiştir. Kelimelerin tekrar ediliş sayıları farklıdır. Mesela dehr iki yerde asr bir ayette geçerken, huld kelimesi seksenyedi ayette zikredilmiştir. Muayyen zamanı ifade etmek için Kur'an-ı Kerim'de kullanılan kelime sayısı yirmialtıdır. Mutlak zaman için kullanılan kelime sayısının iki katıdır. Bu kelimelerin de tekrar ediliş rakamları farklıdır. Örneğin yıl anlamında sene kelimesi sekiz ayette konu edilirken, gece anlamında kullanılan leyl doksaniki ayette geçmektedir. Kur'an-ı Kerim'de mutlak zaman ifadelerinin toplam zikredilişi ile muayyen zaman ifadelerinin zikredilişinde bir dengenin varlığından söz edebiliriz.

Mutlak zamanı ifade eden kavramlar üzerinde filolojik anlamda bir ittifakın varlığından söz edemeyiz. Bu durum kelimelerin tabiatından kaynaklanmaktadır. Çünkü bunlar anlam olarak müphem lafızlardır. Bu nedenle tek anlama hamledilebilecek şekilde mana verilememiştir. Bu kavramlar, günlük pratik hayatta kullandığımız zaman birimlerinden üst bir anlam alanına sahiptirler. Başka

bir ifadeyle Güneş veya Ay sisteminin gereği olarak taksim olunmuş astronomik zaman dilimlerini ifade etmezler. Kur'an fizik ötesi unsurları anlatırken kendine özgü zaman ifadeleri ile insanlara hitap etmiştir.

Muayyen zamanı ifade eden kavramlara gelince, zihin bu kavramlarla anlatılmak isteneni anlamakta zorlanmaz. Çünkü bu kavramlar, bizim varlık alanımızın kavramlarıdır. Tecrübi alanımızla yakından ilgilidir. Bu nedenle bu kavramların tanımlarında açıklık vardır. Kur'an varlığa hitap ederken varlığın içinde bulunduğu zamanı aşan kavramların varlığına dikkat çekerken, fiziksel özellikleri olan varlığa ancak fiziksel olarak ölçülebilen zaman aralığında hitap etmektedir. İnsan, muayyen zaman kavramlarına kayıtlı kalarak kulluğunu somutlaştırmaktadır. Başka bir ifadeyle kulluğun gerektirdiği pek çok ibadetin muayyen zaman kavramları çerçevesinde somutluk kazandığı söylenebilir.

Vallahü a'lem.

Notlar

- (*) Yrd. Doç. Dr., Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi, bdeliser@gumushane.edu.tr/bilaldeliser@hotmail.com
- 1 Zaman kavramının ilmi ve felsefi açıdan geniş izahları için bkz. Faiz, Kalın, *Felsefe ve Bilim Işığında Kur'an'da Zaman Kavramı*, İst. 2005, s. 45-89.
  - 2 Râgıp el - İsfehânî, *el- Müfredât fi Garibi'l- Kur'ân*, Beyrut, 1992, s.319; Bkz.Sahih-i Buhari, *Tecrid'-i Sarih Terc. ve Şerhi*, Ankara, 1983 XII/179; Ebu'l- Hayyan el-Endelûsi, *el-Bahru'l- Muhît*, Riyad, t.siz, VIII/39.
  - 3 Dehr, 76/1
  - 4 Râgıb, *a.g.e.*, s.319.
  - 5 İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, Beyrut, 1980, IV/132-133; Âsim Efendi, *Kamus tercümesi*, İstanbul, 1304, II/336.
  - 6 İbn Faris, *Makayisu'l -Luğa*, Mısır, 1969, II/305-306.
  - 7 Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dinî Kur'ân Dili*, İst.1979, VII/92.
  - 8 Âlûsî, *Ruhu'l Meani*, Mısır,1301, XXV/153.
  - 9 Câsiye, 45/24.
  - 10 Dehr, 76/1.
  - 11 Buhârî, *Edep*, 101; Müslim, *Elfâz*, 2,3,4.
  - 12 Buhârî, *Tefsiru Süre 45/1; Tevhid*, 35; *Edeb*,101; Müslim, *Elfâz*,1,2, 5, 6; Ebû Dâvûd, *Edeb*, 169 ; Bkz. *Tecrid-i Sarih Tercüme ve Şerhi* (çev.Ahmed Naim-Kamil Miras) Ankara, 1983, XII/179, *Sahih-u Müslim* (çev. Ahmad Davudoğlu), İstanbul , 1983, IX/705.
  - 13 Buhârî, *Edeb*, 101; Müslim, *Elfâz*, 4; Muvatta'. *Kelâm*, 3. AcLüni, *Keşfü'l Hafâ*, Beyrut, 1351, II/355, Hadisin diğer rivâyetleri için bkz. AcLüni, *a.g.e.*, II/355; Taberi, Muhammed b. Cerir, *Camiu'l, Beyân- ân Te'vil'i Ay'il- Kur'ân*, Mısır,1954, XIII/152-153.
  - 14 *Sahih-i Müslim* terc. IX/707.
  - 15 Buhârî, *Edep*, 101; Müslim, *Elfâz*, 4.
  - 16 Kur'an'a göre cahiliya dönemi zaman anlayışının geniş izahı için bkz. Bilal Deliser, *Kur'an'ı Kerim'de Zaman Kavramı*, İlahiyat Yay., Ankara, 2013, s. 65-75; Toshihiko Izutsu, , *Kur'an'da İnsan Ve Allah*, çev. Süleyman Ateş, Ankara, tarihsiz, s. 113-118.
  - 17 El -Aynî, Muhammed b.Ahmed, *Umdetü'l- Kari-fi Şerhi'l- Buhârî*, Beyrut,1972, XXII/253.
  - 18 El-Aynî, *a.g.e.*, XXII/253.

- 19 *Tecrid-i Sarih*, XII/179.
- 20 Râgıb, *a.g.e.*, s.569, Elmalılı, *a.g.e.*, IX/421, Taberi, *a.g.e.*, X/187; Ali Ünal, *Kur'ân -da Temel kavramlar*, İstanbul, 1990, s. 218.
- 21 Râgıb, *a.g.e.*, s.569.
- 22 *Asr*,103/ 1.
- 23 İbn Manzûr, *a.g.e.*, VI/575.
- 24 Âsım Eendi, *a.g.e.*, II/342, İbn Faris, *a.g.e.*, IV/340.
- 25 İbn Manzûr, *a.g.e.*, IV/576-580; Âsım Efendi, *a.g.e.*, II/342-343.
- 26 Râgıb, *a.g.e.*, s.569, Âsım Efendi, *a.g.e.*, 2 / 543.
- 27 *Bakara*,2/ 266.
- 28 *Yûsuf*,12/ 36.
- 29 *Yûsuf*,12/ 49.
- 30 *Nebe*, 78/ 14.
- 31 *Asr*,103/ 1-2.
- 32 Fahreddin er-Râzî , *Mefatihü'l -Gayb*, Mısır, 1308, XXXII / 85 ; Ebu'l – Hayyan, *a.g.e.*, VIII/509; İbni Arabî, Mhammed b. Abdullah, *Ahkamu'l - Kur'ân*, Beyrut, 1988, IV/477; İsmâil Hakkı Bursevi, *Ruhu'l- Beyân*, İst., t.siz X / 505 - 506 ; Ahmed Mustafa Merâğî, , *Tefsiru'l- Merâğî*, Beyrut, t.siz, XXX/234; Seyyid Kutup, *Fizilal 'il - Kur'ân*, İstanbul, 1990, X/551; Mevdûdî, *Tefhimü'l - Kur'ân*, İstanbul, 1991,VII/225.
- 33 Râgıb, *a.g.e.*, s.879; Âsım Efendi, *a.g.e.*, I / 264.
- 34 Râgıb, *a.g.e.*, s.879; Âsım Efendi, *a.g.e.*, I / 265.
- 35 İbn Manzûr, *a.g.e.*, I / 10, Âsım Efendi, *a.g.e.*, I / 264.
- 36 *Mürselât*, 77/ 11.
- 37 *Hıcr*, 15/ 37-38; *Sâd*, 38/ 81.
- 38 *Vâkıa*, 56/50.
- 39 Râgıb, *a.g.e.*, s.267.
- 40 İbn Arabî, *a.g.e.*, III/91.
- 41 İbn Arabî, *a.g.e.*, III/91.
- 42 *Sâd*, 38/3.
- 43 *Sâffât*, 37/148.
- 44 *İbrâhim*, 14/25.
- 45 *Rûm*, 30/17.
- 46 *Dehr*, 76/ 1.
- 47 İbn. Manzur, *a.g.e.*, XVI, 290.
- 48 Râgıb, *a.g.e.*, s. 248.
- 49 İbn. Manzur, *a.g.e.*, I/326.
- 50 *Âlûsî*, *a.g.e.*, XXX /14.
- 51 *Kehf*, 18/60.
- 52 *Nebe*, 78/23.
- 53 Elmalılı, *a.g.e.*, VIII/ 499; *Âlûsî*, *a.g.e.*, XXX/ 15; Nesefî, Abdullah b. Ahmed, *Medâriku't- Tenzil ve Hakaiku't- Te'vil*, İst. 1984, IV/326.
- 54 Buhârî, *Şehadet*, 9, *Fezâil-i Ashâbi'n-Nebî*, 1, *Menakıb*, 23; Tirmizi, *Fiten*, 45; İbni Mâce, *Ahkam*, 27; Ahmed b. Hanbel, I/ 378.
- 55 Elmalılı, *a.g.e.*, III / 387.

- 56 Rağib, *a.g.e.*, s, 267.
57 Elmalılı, *a.g.e.*, III/ 388.
58 Elmalılı, *a.g.e.*, III/ 388.
59 Enam,6/6; Bkz. İsrâ, 17/17; Meryem, 19/8; Sad, 38/3, Kaf, 50/36; Mü'minun, 23/31; Hûd, 11/116; Tâhâ, 20/51; Furkân, 25/38.
60 İbn Manzûr, *a.g.e.*, 2/584.
61 Rağib, *a.g.e.*,736; Neseфі, *a.g.e.*, II/ 294.
62 Nahl,16/77.
63 Kamer, 54/50.
Bkz. Maide, 5/24;Tevbe, 9/22;Kehf, 18/20; Cum'a, 62/7; Beyyine, 98/8.
64 Rağib, *a.g.e.*, 559.
65 Ferit Kam, *Vahdet-i Vucûd*, sadeleştiren, E.Cebecioğlu, Ankara,1994, s.121.
66 Kam, *a.g.e.*, s.121.
67 Bkz. M.Fuat Abdülbâkî, *Mu'cemül-Müfehres li-Elfâzi'l -Kur'ani'l-Kerîm*, İstanbul,1990, Edep Mad.
68 Nisâ, 4/ 57.
69 Cin, 72/23.
70 Tevbe, 9/108.
71 Tevbe, 9/84.
72 İbn. Manzur, *a.g.e.*, III/164.
73 Müfredât, *a.g.e.*, s. 291.
74 Bakara, 2/82.
75 Bakara, 2/39; Bkz. Ali-İmran, 3/116; Maide, 5/80;Hûd, 11/23; Nahl, 16/29; Ahzâb, 33/65; Talak, 65/11.
76 İbn. Manzur, *a.g.e.*, III/212; Râğib, *a.g.e.*, 4408; Neseфі, *a.g.e.*, III/244.
77 Ferahidi, *Kitabu'l-Ayn*, VII/341; İbn. Manzur, *a.g.e.*, III/2112.
78 Kasas, 28/71.
79 Kasas, 28/71.
80 İbn. Manzur, *a.g.e.*, X1/11.
81 Rağib, *a.g.e.*, s.65.
82 Bakara, 2/231-232.
83 Bakara, 2/282.
84 Ra'd, 13/2; Rum, 30/8; Lokman, 31/29.
85 En'am, 6/2-128.
86 En'am, 6/2.
87 Fatır, 35/11.
88 Hud, 11/3.
89 Nahl, 16/6; Ankebut, 29/53.
90 Mü'min, 40/67.
91 A'raf, 7/34; Yunus, 10/49; Hicr, 15/5.
92 Bkz.Buhari, *Rikak*, 4;Buharî, *Tıb*, 30; Müslim, *Selâm*, 98.
93 Ferahidi, *Kitabu'l-Ayn*, VIII/404.
94 Süleyman Uludağ, *Tasavvufî terimler Sözlüğü*, İstanbul,1991, s. 547.
95 Bakara, 2/71.
96 Nisâ, 4/18. Örnek olması için bkz. Enfal, 8/66;Yûnûs,10/51;Yûsuf, 12/51.

- 97 Âl-i İmran, 3/113; Taha, 120/130; Zümer, 39/9.
- 98 Bkz. Baraka, 2/96, 240, 259; Maide, 5/26; Tevbe, 9/126; Hacc, 22/47; Kasas, 28/27.
- 99 Daha fazla bilgi için bkz. Ebu Reyhan b. Ahmed el-Bîrûnî, *el-Âsârü'l-Bâkîyye ani'l-Kur'ani'l-Hâliyye*, Lebzîg, 1923, *Meydan Larousse*, İstanbul, 1981, XII/801.
- 100 Âsım Efendi, *a.g.e.*, II/456.
- 101 Bkz. Bakara, 2/185; Maide, 5/2; Sebe', 34/12; Mücadele, 58/4; Talak, 65/4.
- 102 Bkz. Bakara, 2/164; Âl-i İmrân, 3/190; A'râf, 7/54; Yûnûs, 10/6; Nahl, 16/16; Furkân, 25/47; Lokman, 31/29.
- 103 Bkz. Hûd, 11/81; Müddessir, 74/34; Tekvir, 81/18; Âdiyât, 100/3.
- 104 Rum, 30/17.
- 105 Bkz. A'râf, 7/205; Ra'd, 13/15; Sebe', 34/12.
- 106 Bkz. Bakara, 2/187; İsrâ, 17/78; Nûr, 24/58; Fecr, 89/1.
- 107 Bkz. Meryem, 19/11; Furkân, 25/5; Ahzâb, 33/42.
- 108 A'râf, 7/98; Tâhâ, 20/59; Duhâ, 93/1.
- 109 Felak, 113/1.
- 110 Cuma, 62/9.
- 111 Bkz. Bakara, 2/65; Nisâ, 4/47; Nahl, 16/124.
- 112 Hûd, 11/114; Tâhâ, 20/130.
- 113 İsrâ, 17/78.
- 114 Bkz. Âl-i İmrân, 3/41; En'âm, 6/52; Yûsuf, 12/16; Gâfir, 40/55.
- 115 Bkz. Furkân, 25/5; Ahzâb, 33/42; Fetih, 48/9; İnsan, 76/25.
- 116 Âl-i İmrân, 3/113; Tâhâ, 20/130; Zümer, 39/9.
- 117 Gâf, 50/39; Tâhâ, 20/130.
- 118 Bkz. Felak, 113/3.
- 119 İsrâ, 17/78.
- 120 Rum, 30/17.
- 121 Bkz. Bakara, 2/164; Ali-İmran, 3/190; Yûnûs, 10/64; Hûd, 11/114; Enbiyâ, 21/20; Hacc, 22/61; Nûr, 24/44; Neml, 27/86.
- 122 Yûnûs, 10/6; Neml, 27/86. Bkz. En'âm, 6/96; Furkân, 25/47; Rum, 30/3; Nebe, 78/10.
- 123 Rağîb, *a.g.e.*, s.434.
- 124 Elmalılı, *a.g.e.*, III /412.
- 125 Ahkâf, 46/35.
- 126 *Meydan Larousse*, İstanbul 1982, II/432.
- 127 Daha geniş bilgi için Bkz. Elmalılı, *a.g.e.*, II/14-18. Ayrıca gecenin gündüzden önce tutulmasının sebep ve izâhları için Bkz. Bîrûnî, *a.g.e.*, 6-7.
- 128 Bkz. Bakara, 2/249; Âl-i İmran, 3/155; Kehf, 18/19; Meryem, 19/15; Taha, 20/59
- 129 Bkz. Bakara, 2/184, 185, 196; Âl-i İmran, 3/41; Saat ve yevm kelimelerinin geniş semantik tahlilleri için bkz. Ömer Faruk Yavuz, *Kur'an ve Kıyamet*, Marifet yay. İst. 1997, s. 74-101.

Kaynaklar

- Abdulbaki, Muhammed Fuad (1990). *Mu'cemü'l-Müfehres li Elfâzî'l-Kur'ani'l-Kerim*, İstanbul: Çağrı Yay.
- Ahmed b. Hanbel (1992). *Müsned*, İstanbul: Çağrı Yay.

- Aclûnî, Ebû'l-Fida İsmail b. Muhammed (1991). *Keş fü'l Hafâ*, Beyrut : Dâru İhyai't-Türasi'l-Arabi.
- Âlûsî, Şhabüddîn Ebu's Sena, (2010). *Ruhü'l-Meani*, Beyrut: Müessesetü'r-Risale.
- Âsım Efendi, (1304). *Kamus Tercümesi* , İstanbul: Cemal Efendi Matbaası.
- Beydavi, Ebu'l Hayr Ömer eş-Şirâzî, (1984). *Envarü't Tenzil ve Esrarü't Te'vil*, İstanbul: Eser Yay.
- Bîrûnî , Ebu Reyhan Muhammed b.Ahmed, (19239. *el-Âsârül Bâkîyye - an'î Kur'ân'il Hâliyye*, Leibzig: Otto Harrassowitz,
- Buhârî, Muhammed b. İsmâil, (1992). *Sahihu'l Buhârî*, İstanbul: Çağrı Yay.
- Deliser, Bilal, (2013). *Kur'an'ı Kerim'de Zaman Kavramı*, Ankara. İlahiyat Yay.
- Ebu Davud, (1992). *Sünen-i Ebi Davud*, İstsnbul: Çağrı yay.
- El-Aynî, Muhammed b.Ahmed, (1459). *Umdetü'l Kari fi Şerhi Buhârî*, Kahire: İdaretü't-Tıbaati'l-Müniriyye.
- Elmalılı, Hamdi Yazır, (1979). *Hak Dînî Kur'ân Dili*, İstanbul : Eser Kitabevi.
- Endelusi, Ebu'l Hayyan, (1983). *el-Bahru'l Muhît*, Beyrut: Dârü'l-Fikr.
- Fahreddin-er-Râzî, (1990). *Mefatihü'l Gayb*, Beyrut : Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- Ferâhîdî, Ebû Abdirrahman Halil b. Ahmed, (1998). *Kitabu'l-Ayn*, Beyrut. Muessesetu'l-A'lemî.
- Faris b.Zekeriyya, (1970). *Ebu'l Huseyn, Mekayisu'l Luğa*, Kahire : Mustafa el-Babi el-Halebi.
- Izutsi, Toshihiko, (1993). *Kur'an'da İnsan Ve Allah*, çev. Süleyman Ateş, İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat.
- İbn-i Ârâbî, Muhammed b.Abdullah, (1988). *Ahkamü'l-Kur'ân*, Beyrut: Daru'l- Kutubi'l-İlmiyye.
- İbn-i Mace, Ebu Abdillan Muhammed, (1992). *Sünenu İbn Mace*, İstanbul: Çağrı Yay.
- İbni Manzûr, (1993). *Lîsânül Arap*, Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- İmam-ı Malik, (1992). *Muvatta*, İstanbul: Çağrı Yay.
- Kalın, Faiz, (2005). *Felsefe ve Bilim Işığında Kur'an'da Zaman Kavramı*, İstanbul: Rağbet Yay.
- Kam Ferid, (1994). *Vahdet-i Vucud*, Sadeleştiren: Ethem Cebecioğlu, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yay.
- Kutup, Seyyid, (1990). *Fizilal'il Kur'ân*, terc: M.Yolcu, S.Uçan, İstanbul: Dünya Yay.
- Merâğî, Ahmet Mustafa, (1974). *Tefsiru'l Merâğî*, Kahire: Mustafa el-Babi el-Halebi.
- Mevdûdî, (1991). *Tefhimu'l Kur'ân*, İstanbul: Beyan Yay.
- Meydan Larousse, (1969) İstanbul: Meydan Yayınevi
- Müslüm b. Haccac, (1992). *Sahihu Müslim*, İstanbul: Çağrı Yay.
- Müslüm b. Haccac, (1983). *Sahihu Müslim*, Terc: Ahmet Davudoğlu, İstanbul: Sönmez Neşriyat.
- Neseî, Abdullah b. Ahmed, (1984). *Medâriku't-Tenzil ve Hakaiku't-Te'vil*, İstanbul: Eser Yay.
- Ragıb el-İsfehani, (1992). *el-Müfredat fi Garibi'l-Kur'an*, Beyrut : Dârü'l-Fikr.
- Sahih-i Buhârî, (1983). *Tecrid-i Sarih Terüme Ve Şerhi*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yay.
- Taberi, Muhammed b. Cerir, (2008). *Camiu'l Beyân- ân Te'vil'i Ay'il- Kur'ân*, Dimaşk: Daru'l-Fikr.
- Tirmizi, Ebu İsa Muhammed, (1992). *Sünenu Tirmizi*, İstanbul: Çağrı Yay.
- Uludağ, Süleyman, (1991). *Tasavvuf Terimler Sözlüğü*, İstanbul: Degah Yay.
- Ünal, Ali, (1990). *Kur'ân'da Temel kavramlar*, İstanbul: Beyan Yay.
- Yavuz, Ömer Faruk, (1997). *Kur'an ve Kıyamet*, İstanbul: Marifet Yay.